

Over bruggen Prana 132 aug./sep. 2002

een godsdienstvergelijkend onderzoek naar de culturen van joden, christenen en moslims, de kinderen van Abraham

Er bestaat in de koran een mooie en informatieve soera over de geschiedenis van Jezus. Want ook de moslims kennen een Jezus-traditie. De Jezus van de moslims kan al spreken in zijn wieg (S. 3: 46; 5: 110; 19: 29-33). Ook maakt hij van klei vogels en blaast deze levensadem in (S. 3: 49). Het lijkt mij bij dit Islamnummer van PRANA toepasselijk te beginnen met de soera waarin de moslim-Jezus vogels PRANA inblaast.

Toen God zeide:

O Isa [Jezus], de zoon van Maryam [Maria]

gedenk mijn weldaad aan u

en aan uw moeder

hoe ik u gesterkt heb

met de Geest der Heiligheid

zodat gij tot de mensen spraakt

in de wieg

en als volwassene

en hoe Ik u onderwezen heb de Schrift

en de Wijsheid en de Tawrah [tora] en de Ingil [evangelie]

en hoe gij uit leem kunt scheppen

iets in de gedaante van vogels

met Mijn verlof

waarop gij daarin blaast

zodat het vogels worden (Soera 5:110)¹.

In deze soera laat God of Allah zich positief uit over Jezus. Allah vertelt hoe de geest van heiligheid al over hem komt in de wieg; hoe hij wordt onderwezen in de wijsheid, de tora en het evangelie; hoe de jonge Jezus lemen vogelfiguren scheidt, die gaan vliegen zodra hij ze aanblaast; hoe Jezus blinden en melaatsen geneest en doden doet opstaan; hoe Allah Jezus beschermt tegen de ongelovige joden, die hem van tovenarij beschuldigen.

De soera toont een kant van de koran, die wij slecht kennen. Onlangs is er een boek uitgebracht dat getiteld is *The Muslim Jesus* waarin onbekende en in de islam bewaarde uitspraken van Jezus worden overgeleverd. Naast een joodse, een christelijke en een apocriefe Jezus ontstaat er vanuit de islamologie aandacht voor een koranische Jezus.² Tarif Khalidi noemt het moslimse evangelie 'a story of a love affair', een liefdesgeschiedenis tussen de islam en Jezus. Anton Wessels in zijn *Islam Verhalenderwijs* geeft in hoofdstuk 8 'De Jezus van de moslims' enkele voorbeelden uit dit moslimse evangelie³.

In dit artikel zal met behulp van de vergelijkende godsdienstwetenschap en de godsdienstpsychologie een ontwikkelingsmodel van een religieuze traditie geconstrueerd worden. Aspecten die aan de orde komen zijn: de grondlegger, zijn boodschap of profetie, het ontstaan van een heilige tekst, het mythologiseren en theologiseren van de boodschap door leerlingen, de ontwikkeling van een theologie, de ontwikkeling van de traditie, het monopoliseren van wets- of schriftgeleerden van 'de' waarheid en het opdringen van 'de letterlijke interpretatie' als enige ware. Vergelijkingen zullen getrokken worden tussen joden- en christendom en vooral de islam. Juist deze laatste religieuze traditie zal op het model

gelegd worden. Onderzocht zal worden in hoeverre algemene ontwikkelingen zich ook in deze bijzondere religieuze traditie voltrekken.

Het is de vraag hoe wij ons als gelovigen uit welke religieuze traditie dan ook van het stof of het juk van eeuwenlange religieuze traditie kunnen bevrijden zonder ons geloof in God en zijn boodschappers of profeten te verliezen. De oplossing ligt in het anders omgaan met heilige teksten en het onderkennen dat hierin meerdere lagen verwerkt zijn. De tekst heeft meerdere stemmen. Die stemmen kunnen wij vinden wanneer wij met diverse vormen van bewustzijn, zoals het mythische, het rationele en het symbolische, op zoek gaan naar de lagen of stemmen van de tekst. Als wij ons oor hiervoor te luisteren leggen, kunnen wij de totale muziek horen. Wij horen geen kakofonie, maar polyfonie en misschien wel een symfonie vanuit de harmonie der sferen.

*een religieuze traditie in godsdienstwetenschappelijk perspectief
de hoeksteen van een traditie: de grondlegger*

In 1997 is er een hoogst interessant boek verschenen met de titel *Grondleggers van het geloof. De levensverhalen van Mozes, Boeddha, Jezus en Mohammed*⁴. Talloze vaderlandse godsdienst-wetenschappers belichten aan de hand van de vroegst authentieke bronnen de levens van godsdienststichters die aan de basis staan van vier belangrijke religieuze tradities. Er zijn opvallende overeenkomsten. Als eerste breken godsdienststichters of grondleggers niet met hun verleden. Zij zien zich bewust staan in een oudere religieuze traditie, die zij willen zuiveren en ontdoen van ballast. Zij willen hervormen en niet meer dan dat. Zonder dat zij dit bewust willen, gebeurt er echter tijdens en na hun optreden, veel meer. Ongewild ontketenen grondleggers in hun omgeving een revolutie, omdat zij een boodschap van de liefde aan tijdgenoten preken en daardoor in conflict komen met zelfzuchtige machthebbers. Grondleggers maken geen onderscheid tussen geslacht, ras en stand. Hun tijdgenoten echter wel. En helaas hun volgelingen, die terugvallen in oude en bekende cultuurpatronen, later ook. De interpretaties van de boodschap zullen minder zuiver zijn dan de boodschap zelf. Toch zullen volgelingen zich op het standpunt stellen dat boodschap en interpretatie daarvan een en hetzelfde zijn. Daarnaast gebeurt er nog iets. Volgelingen weven vele mythes om hun grondlegger heen. Een voorbeeld is de ten hemel opneming. Opvallend is dat godsdienststichters als Mozes, Jezus en Mohammed in hun eigen tradities allen ten hemel worden opgenomen. Dit heeft te maken met het feit dat er na hun dood een mythologisering en theologisering van hun erfenis plaatsvindt. Dit vormt een afwijking van de oorspronkelijke gedachten. Aan de andere kant heeft ook dit ook een zekere zin, anders had het geen historische vorm gekregen. Er ontwikkelt zich vanuit de oorspronkelijke boodschap een leer, een theologie en een traditie, waar geen van de grondleggers zich meer in zou hebben kunnen vinden. Mozes zou na kennisname van deze leer geen jahwist, Jezus geen christen en Mohammed geen moslim geworden zijn.

de boodschap wordt vastgelegd in een heilige tekst, schrift of boek

Wanneer de boodschap van de grondlegger wordt opgeschreven, vinden er allerlei aanpassingen plaats. In de ene traditie gebeurde dit redelijk snel na de dood van de grondlegger; in de meeste tradities zitten er generaties tussen. Het proces van codificatie verloopt dan redelijk willekeurig. Vaak treden geen schrijvers maar verzamelaars van uitspraken van en verhalen over de grondleggers op. Zij verzamelen en redigeren het materiaal volgens hun eigen inzichten. Deze redacteurs bewerken de fragmenten en brokstukken die door talloze generaties mondeling werden overgeleverd, vanuit de cultuur van de eigen tijd. Soms 'herschrijven' zij het materiaal, om het te laten passen in het denkpatroon van de tijd waarin zijzelf leven.

de geschiedenis van een heilige tekst

De tekstverzamelingen ondergaan vaak niet één maar meerdere redacties. Voor het oude testament tellen sommigen er vijf⁵. In het nieuwe testament vormen de evangeliën al op schrift gestelde interpretaties van de boodschap van Jezus, nadat die eerst een of twee generaties mondeling is overgeleverd. Op meer dan drieduizend punten wijken zij van elkaar af, hetgeen sommige geleerden de uitspraak ontlokt heeft dat de boeken van de heilige schrift al vroeg een slagveld van tekstverandering en bewerking zijn geworden⁶. Men kan zich voorstellen, dat na diverse redacties nauwelijks meer te achterhalen valt wat de grondlegger oorspronkelijk bedoeld, gezegd en uitgedragen heeft. Want iedere interpretator legt iets van zichzelf in de tekst. En daar is, wanneer men historisch denkt, niets mis mee. Die interpretatie vertelt iets over de tijd van de redacteur en verrijkt in dat opzicht onze kennis. Maar de oorspronkelijke boodschap wordt soms daarmee versluierd. Hieruit blijkt dat iedere redactie en interpretatie relatief is en niet waar in absolute zin. De moeilijkheid ontstaat wanneer men op basis van geschreven heilige teksten het volk probeert te verenigen en aanspraak probeert te maken op het grondgebied en op de leidersfiguur⁷. Heilige teksten worden gespannen voor een nationale kar. Wanneer blijkt dat redacteurs teksten gemanipuleerd hebben, vallen heilige huisjes als 'het heilig land' en 'het uitverkoren volk, dat recht heeft op een heilig land' als kaartenhuizen in elkaar. Het ontmythologiseringsproces schiet soms zover door dat men zelfs God en de grondleggers die hij uitzond, als mythe en verzinsel gaat beschouwen. Wanneer men met 'heilige' teksten uit welke religieuze traditie dan ook zuiver wil omgaan, moet men, nadat ze opgeschreven en gecanoniseerd zijn, de absolute waarde kunnen onderscheiden van de relatieve en tijdgebonden waarde. Men moet een onderscheid kunnen maken tussen de goddelijke openbaring en het mensenwerk van de (her)schrijvers en redacteurs. De tekst heeft meerdere stemmen, die men moet kunnen verstaan; meerdere lagen, die men moet leren te interpreteren.

van tekst tot theologie en traditie

Is de heilige tekst eenmaal vastgesteld en mag er niets meer aan veranderd worden, dan vormen zich op basis hiervan diverse theologieën en tradities. Er ontstaan scholen en richtingen; zoveel mensen zoveel zinnen. Vaak wordt de individuele gelovige het recht tot interpreteren ontzegd. Het is goed om te beseffen dat ook iedere theologie niet meer of minder is dan een interpretatie, die tijd- en cultuurgebonden is. De joodse cultuurhistoricus Shmuëli heeft ons duidelijk gemaakt dat elke cultuurperiode zijn eigen theologie en interpretatie-kader ontwikkelt. In de geschiedenis van Israël neemt hij zeven verschillende cultuurperiodes waar met eigen interpretatie-modellen⁸. In feite zou het zeer nuttig zijn, wat Shmuëli voor het jodendom deed, ook bij christendom en islam te onderzoeken. Hij zet uiteen dat slechts in een bepaalde cultuurperiode theologen de heilige tekst als letterlijk waar beschouwen en hun interpretatie dwingend opleggen aan de eenvoudige gelovige.

elke letter wordt waar

Gelovigen zijn hier onwetend van. Zij worden tot op de dag van vandaag nog steeds geïndoctrineerd met het zogenaamde woord van God dat letterlijk waar zou zijn. Van geloofswaarheden blijft bij nader historisch/kritisch wetenschappelijk onderzoek niet veel meer over⁹. Op de kansel worden nog altijd waarheden verkondigd die in de wetenschap allang achterhaald zijn. Het rationeel omgaan met geloofswaarheden, waar eenvoudige gelovigen vaak emotioneel bij betrokken zijn, roept grote weerstand op. Gelovigen voelen zich bedreigd in hun zekerheid en veiligheid. Dit geldt voor stromingen binnen het christendom. Maar het gaat op dit moment met name op voor de islam, waar vrijwel geen ruimte is voor kritisch wetenschappelijk onderzoek van de bronnen van de religieuze traditie.

Een vrijdenker wordt hier al snel als geloofsafvallige gezien en hierom in talloze islamitische landen ter dood gebracht. In grote gebieden, waar men de islam aanhangt heerst analfabetisme. Hoe lager het opleidingsniveau van de gelovigen, hoe letterlijk men de heilige tekst interpreteert. Wil men open kunnen staan voor een genuanceerde benadering van heilige teksten, dan moet men geen hongerige buik hebben en over een zekere algemene ontwikkeling beschikken. Analfabetisme is de broedplaats voor het demoniseren van vijanden en ook van terrorisme.

de stemmen van de teksten leren interpreteren

De dieptepsychologie biedt mijns inziens een belangrijke ondersteuning bij het omgaan met en de interpretatie van een heilige tekst. Men kan de brontekst, die aan de basis staat van een religieuze traditie, vanuit drie soorten bewustzijn benaderen. Er is het archaïsch, mythisch, pre-logisch of conservatieve bewustzijn van de gelovige, voor wie de teksten waar zijn, vaak letterlijk waar. Hij prijst zichzelf gelukkig met zijn geloof en is niet geïnteresseerd in een rationeel-kritische benadering. De eenvoudige gelovige, zo stelt Tjeu van den Berk in *Mystagogie*, is intuïtief verbonden met de eeuwige archetypen en vindt lavenis voor zijn ziel, maar de rationalist is vervreemd van zijn diepste geestelijke bronnen¹⁰. Naast het archaïsche bewustzijn is er als tweede het rationele bewustzijn van bijvoorbeeld de kritische wetenschapper. De eenvoudige gelovige, die op gezag aanneemt, heeft volgens van den Berk meer contact met de mythische grondstructuur van de religie.¹¹ Volgens van den Berk is er naast archaïsch en rationeel bewustzijn ook een derde ‘symbolisch’ bewustzijn. Hij geeft aan dat naast een subjectieve binnenwereld en een objectieve buitenwereld, het onbewuste en het bewuste, er een lege plek is in onze cultuur, die een verbinding of overbrugging zou moeten en kunnen vormen. Het individu heeft de voortdurende opdracht de uiterlijke en de innerlijke werkelijkheid op elkaar af te stemmen en onbewuste archetypes en zielsinhouden om te zetten in bewuste, in het imaginaire of symbolische bewustzijn¹². Volgens van den Berk zijn de drie fasen van bewustzijn ook drie fasen van menswording.¹³

Op theologische opleidingen zou er de nadruk opgelegd moeten worden hoe belangrijk mythen en religieuze verhalen eigenlijk zijn. Het rationele bewustzijn is nodig om te ontmythologiseren en de relativiteit van absolute waarheden, die historisch gegroeid zijn, aan te geven. Het symbolisch bewustzijn is nodig om mythen en symbolen een plaats te geven in een meta-historisch kader¹⁴. Hierdoor krijgt het relativiserende postmodernisme toch nog een innerlijke structuur.

van liberalisme tot totalitairisme en fundamentalisme

In het verleden kenden de drie monotheïstische culturen der joden, christenen en moslims tijden van vriendschap, onderling respect en samenwerking. Men dreef handel en nam veel woorden, producten, gewoonten, gedachten en wetenschappelijke kennis van elkaar over. Men had elkaar nodig. Het schijnt inherent te zijn aan de ontwikkeling van een godsdienst, dat na een dynamische beginperiode dogmatisering optreedt, hetgeen tot verstarring en verval leidt. Bezinning, evaluering en hervorming zijn dan daarna weer aan de orde. Dit kan op meerdere manieren. Hervorming kan leiden tot liberalisering en individualisering; het kan ook leiden tot fundamentalisme en totalitairisme. Dit laatste gebeurt wanneer men denkt vanuit de superioriteit en inferioriteit, vanuit anders zijn, beter zijn, verschil en haat. Om de eigen gelovigen te verenigen, zoekt men vijanden van buitenaf. Na tijden van interculturele voorspoed en interreligieuze dialoog, breken dan lange en zware tijden van oorlog en massamoord aan. Maar het is goed te zoeken naar oudere beelden van vriendschap, die evengoed tot het interreligieuze erfgoed behoren. De geschiedenis zadelde ons op met vijandbeelden, die ons nog steeds parten spelen. Wij noemen de sjacherende jood, de jood als moordenaar van Christus, de jood als lid van het uitverkoren volk. Wij noemen de westerse

christen, de materialist en kolonialist, die moslims in vormen van neo-kolonialisme blijft uitbuiten en de joden uit schuldgevoel de hand boven het hoofd blijft houden. Wij noemen de woedende moslim, die na eeuwenlang van koloniale westerse onderdrukking met zijn underdog-gevoelens geen andere uitweg meer ziet uit dan in beelden van haat over westerlingen te denken en die vervolgens de rol kiest van de terrorist¹⁵. Wij zouden bijna vergeten dat in de open en dynamische beginfase van iedere religieuze traditie inclusief en niet exclusief denken de hoeksteen vormt.

In het hiernavolgende willen wij in dit Islamnummer van PRANA onderzoeken hoe zich de bovenbeschreven algemene ontwikkeling in de islam voltrekt. Wij gaan hiernaar op zoek via vijf poorten of bruggen. Met opzet gebruiken wij het woord 'poort'. Onder moslims is het gebruikelijk te spreken van de 'vijfde poort' van de *idjtihaad*. Dit fundamentele recht van iedere moslim op de individuele inspanning om tot een eigen oordeel te komen, zou vanaf de 10^e eeuw niet meer gegolden hebben. De vijfde poort gaat dan op slot. Graag willen wij met behulp van de godsdienstvergelijkende wetenschap en de godsdienstpsychologie bijdragen aan het opengaan van deze poort.

de eerste poort van de islam: de grondlegger en zijn boodschap

Mohammed (570-632) is gewend zich een maand per jaar terug te trekken uit het leven van alledag. Hij gaat mediteren in een grot op de berg *Hira* bij Mekka. Daar, in zijn veertigste levensjaar, gebeurt het. Mohammeds eerste biograaf Ibn Ishaak geeft de verschillende tradities over de eerste openbaring naast elkaar¹⁶. Hier volgt een citaat: "Terwijl ik sliep kwam *Djibril* [Gabriël] bij mij met een brokaten deken met schrifttekens erop. Hij zei: "Lees voor!" Ik zei: Nee, ik lees niet voor en toen dacht ik dat ik dood was. Toen liet hij me los en zei: "Lees voor!" Ik zei: "Nee, ik lees niet voor!". Toen drukte hij weer zo hard dat ik dacht dat ik dood was. Toen liet hij me los en zei: "Lees voor!". Ik zei: "Wat moet ik dan voorlezen?" Dat zei ik alleen om van hem af te komen, want ik was bang dat hij het nog eens zou doen. Hij zei: Lees voor in de naam van jouw Heer die geschapen heeft, de mens geschapen heeft uit ene bloedklomp. Lees voor: Zeer edelmoedig is jouw Heer, die onderwezen heeft het gebruik van de pen, de mens onderwezen heeft wat hij niet kende (verg. S. 96:1-5). Dat reciteerde ik; toen liet hij mij los en ging weg, en toen ik ontwaakte uit mijn slaap was het alsof de woorden in mijn hart geschreven waren".

"O wee, ik ben een dichter of een bezetene"

Het citaat vervolgt: "Nu was er geen schepsel waar ik een groter hekel aan had dan aan dichters en bezetenen; ik kon ze niet zien of luchten. En ik dacht: "O wee, ik ben een dichter of een bezetene" (verg. S. 52:30). Maar dat zullen de Koerajsj [de stam van Mohammed] nooit van mij zeggen! Ik zal de berg opklimmen en mij eraf storten; dan heb ik rust. Met die bedoeling ging ik op weg en toen ik halverwege de berg was hoorde ik een stem uit de hemel die zei: "Mohammed! Jij bent de gezant Gods en ik ben Djibril". Ik keek naar boven, naar de hemel om te zien wie er sprak, en daar was Djibril, in de gedaante van een man, die met zijn voeten naast elkaar aan de einder stond, en hij zei: "Mohammed!. Jij bent de gezant van God en ik ben Djibril". Ik bleef naar hem kijken en dat bracht mij van mijn voornemens af; ik ging vooruit noch achteruit. Toen wilde ik mijn gezicht van hem afwenden, maar waar ik ook keek aan de horizon, overal zag ik hem weer. Zo lang bleef ik daar staan zonder een stap vooruit of achteruit te doen, dat Chadidja haar boden stuurde om mij te zoeken; zij kwamen tot aan Mekka en gingen weer terug, terwijl ik nog op diezelfde plaats stond. Toen verliet Djibril mij. Ik ging terug naar mijn gezin en ging bij Chadidja zitten, dicht tegen haar aan".

Chadidja gaat op onderzoek uit

Ongerust vraagt zijn vrouw, als Mohammed eindelijk is thuis gekomen, waar hij geweest is. Mohammed antwoordt: “O wee, ik ben een dichter of een bezetene!”...Zij antwoordt: “Dat zou God je niet aandoen, omdat hij weet hoe eerlijk en betrouwbaar jij bent...Misschien heb je een gezicht gehad?” “Ja”, zie ik, en toen vertelde ik wat ik gezien had”. Het is duidelijk dat Mohammed nog altijd in een crisis verkeert. Chadidja bemoedigt Mohammed en gaat raad halen bij *Waraka*, een neef van haar die christen is. “Hij had de Schriften gelezen en had allerlei zaken gehoord van de volgelingen van *tauraat* [de Tora] en van *indjiel* [het evangelie]. Toen zij vertelde wat de profeet gezien en gehoord had, riep Waraka uit: “ Heilig! Heilig!..Dan is de grote Namoos over hem gekomen”. Volgens Slomp betekent *namoos* hier niets anders dan het Griekse *nomos*, wet of richtlijn¹⁷. Hij zou hiermee de wet van Mozes bedoelen. Ibn Ishaak stelt dat Waraka met ‘namoos’ Djibril bedoelt, “die eertijds tot *Moesa* (Mozes) is gekomen, en dan is hij (Mohammed) de profeet van het volk”. Deze woorden van de christelijke neef, door Chadidja aan hem overgebracht, maken Mohammed wat minder ongerust.

tekenen uit de hemel

Enige maanden blijft het tot Mohammed’s geruststelling stil. Maar daarna wordt hij weer ‘lastig gevallen’. Gedurende drie jaar moet hij aan het idee wennen dat hij geroepen is tot het profetschap en dat hij de ontvangen boodschappen moet uitdragen. Hij onderwijst mensen uit zijn naaste omgeving in stilte. Daarna komt hij als profeet in het openbaar in actie. Tweeëntwintig jaar zullen de tekenen uit de hemel blijven aanhouden. Duizenden *ayats* of tekenen bereiken Mohammed bijna dagelijks. God spreekt rechtstreeks via de Koran tot Mohammed en zijn gelovigen. Als Mohammed twijfelt aan zijn verstand of juist nieuwe boodschappen wil forceren, krijgt hij van God een standje. De boodschappen kosten Mohammed geweldig veel energie. De overleveringen vertellen dat zijn gezicht nat is van het zweet en dat zijn lichaam door elkaar geschud wordt. Sommige tegenstanders denken dat hij aan epilepsie lijdt. Hij kan soms, na een boodschap ontvangen te hebben, een uur bewusteloos op de grond liggen. Soms komen de openbaringen heel ongelegen, als Mohammed op reis is en op een kameel zit of als hij middenin in gesprek zit. Hoe moeten wij ons het boodschappen voorstellen? Moslims gaan ervan uit dat er is waarschijnlijk een hemels geschrift geweest dat door de engel aan de profeet geopenbaard wordt. De engel leest hem de woorden voor, Mohammed zegt hem na en probeert ze in zijn geheugen op te nemen. In talrijke plaatsen in de koran wordt gesproken over het ‘doen neerdalen van een schriftelijke openbaring’. Deze oerkoran is neergeslagen in de aardse koran. Uit een hemels geschrift groeit langzaam en door de jaren heen een aards geschrift. Tijdens zijn leven rangschikt en ordent Mohammed de boodschappen in wat later de koran wordt¹⁸.

de tweede poort: de heilige koran

Sinds de jaren zeventig is er een radicale stroming in het islam-onderzoek opgekomen. Men wijst de historische betrouwbaarheid van al het vroeg-islamitisch materiaal plus de koran zelf af. De historische Mohammed verwordt tot een schimmig figuur waarover weinig zeker is. De koran zou niet meer zijn dan het resultaat van knip- en plakwerk en pas vijfenzeventig jaar na de dood van de profeet als boekwerk in elkaar gezet. In wetenschappelijke kring vinden deze radicalen niet veel bijval¹⁹. Wij weten van Mohammed verreweg het meest in vergelijking met andere godsdienststichters.

de koran op palmblederen, stenen en kamelenbotten

Op 8 juni 632 zal Mohammed plotseling overlijden in de armen van zijn vrouw *Aisja*. Een van de eerste moslims is zijn oude vriend, leeftijdgenoot, metgezel, adviseur en latere schoonvader *Aboe Bakr*. Hij is de vader van *Aisja*. Hij wordt aangewezen als plaatsvervanger,

kalief in het Arabisch, van de profeet. Hij krijgt de opdracht opstanden die overal uitbreken te onderdrukken en de openbaringsteksten van de profeet te verzamelen en te redigeren. Tijdens een van de veldslagen die geleverd wordt om de opstanden te onderdrukken, sneuvelen een aantal mensen die de koran-teksten in hun geheugen bewaren. Mohammed's secretaris *Zaid* krijgt de opdracht om losse delen van de koran te verzamelen. *Zaid* moet er een baan aan gehad hebben om de koranverzen te verzamelen. Hij moet mensen bezoeken die de tekst nog uit het hoofd kennen. Verder verzamelt hij teksten die bij gebrek aan ander schrijfmateriaal op palmladeren, stenen en zelfs op de schouderbladen van kamelen geschreven zijn! Hij schrijft alles op bladen en levert ze in.

de geschiedenis van de koran

Wanneer er tijdens de volgende kalief *Oethman* (644-656) onenigheid over de tekst ontstaat, wordt er een redactiecommissie benoemd om een codex samen te stellen. Dit is vijftientig jaar na de dood van Mohammed. Weer heeft secretaris *Zaid* hierin zitting. Men ondervraagt opnieuw mensen die in hun geheugen korandelen bewaren die nog niet op schrift gesteld zijn. Hierna ontstaat een eenheidstekst, de zogenaamde *codex* van *Oethman*, die naar de hoofdsteden van het rijk wordt gestuurd. Op last van de kalief moeten alle andere versies worden vernietigd.

Oudere versies blijven niettemin toch bewaard. Vergelijking toont aan dat er verschillen zijn in de volgorde van de hoofdstukken. Ook inhoudelijk zijn er verschillen. In de codex van een van de volgelingen van Mohammed *Ibn Masud* ligt het accent op de boodschap van Mohammed in *Mekka*, waar geloof en vroomheid centraal staan. In de latere codex van *Oethman* ligt het accent meer op de verkondiging zoals die vanuit *Medina* plaats vindt. Dan is er nog de codex van *Ali*, die de oudste lijkt te zijn. Tijdens de lange jaren dat Mohammed de openbaringen ontvangt, brengt hij in eerder ontvangen boodschappen aanvullingen en wijzigingen aan. Deze nuanceringen, die voorafgegaan worden door de woorden 'behalve' of 'alleen' vinden we niet terug bij de codex van *Ali*, wel bij die van *Ibn Masud* en ook bij de nog latere van *Oethman*²⁰.

het letterlijke woord van God

Sinds de codex van *Oethman* zou er geen letter aan de koran gewijzigd zijn. Deze tekst bestond echter alleen uit medeklinkers. Klinkers worden in het Arabisch schrift met kleine streepjes onder en boven de medeklinkers genoteerd. Over het lezen van sommige klinkers heeft men nog lange tijd na de uitgave van de codex *Oethman* van mening verschild. Dus zelfs na de vastlegging van de *tekst* kon de koran door de aard van het Arabisch schrift toch nog op verschillende manieren gelezen worden. Zeven leeswijzen van de tekst werden erkend. Pas in de tiende eeuw is één hiervan tot definitieve tekst verklaard. Vandaar dat sommige islamologen stellen dat het proces van vorming en vastlegging van de korantekst veel langer heeft geduurd dan de uitgave van *Oethman*. Moslimse gelovigen hebben weinig op met deze historisch-kritische benadering van de korantekst. In hun ogen is de koran het 'papiergeworden' woord van God, zoals Jezus het 'vleesgeworden' woord van God is. Vaak zitten er verschillende mogelijkheden tot interpretatie in een tekst. In het algemeen geldt: hoe minder opleiding de lezer heeft genoten, hoe letterlijker hij of zij de tekst zal interpreteren.

Los van de tekstuele verschillen, zijn er natuurlijk inhoudelijke onduidelijkheden. De koran zelf schetst dit probleem door in soera drie onderscheid te maken tussen verzen die begrijpelijk zijn en eenduidig en verzen die ondoorzichtig en onduidelijk zijn. Zij zijn meerduidig en voor meerdere uitleg vatbaar. "Maar niet kent de uitlegging ervan een ander dan God en de stevig-staanden in kennis..." (S.3:7). Als er door de rechtsgeleerden eenmaal overeenstemming over de interpretatie van een vers is bereikt, dan valt hier door de individuele gelovige bijna niets meer tegenin te brengen.

de derde poort: van profetie tot theologie

Mohammed staat in een profetische traditie

In de koran lezen we dat de engel *Gabriël* de koran met Gods toestemming in Mohammed's hart liet neerdalen "Als bevestiging van wat er voordien al was en als leidraad en goed nieuws voor de gelovigen"(S.2:97). Er is dus sprake van een verbinding met voorgaande boodschappers. Joden en christenen hebben in hun heilige teksten vooraankondigingen gekregen van de komst van Mohammed. Aan de joden wordt een tweede Mozes beloofd; aan de christenen de messias; na hem komt de Heilige geest. Moslims erkennen Jezus als messias. De heilige geest wordt door Ibn Ishaak en andere moslims in verbinding gebracht met Mohammed (verg. Joh. 15:26).

Joden, christenen en moslims delen het besef in een gemeenschappelijke profetische traditie te staan. De joden kenden belangrijke profeten. Jezus zag zichzelf als joodse profeet. Hij volgde de lijn van de joodse profeten voor hem en wilde de joden weer terug brengen naar de werkelijke kern van het joodse geloof. Mohammed zag zichzelf als profeet in dezelfde lijn. Hij koesterde diepe bewondering voor profeten als Adam, Abraham, Jozef, Mozes en Jezus. Aanvankelijk heeft Mohammed geruime tijd geloofd dat zijn openbaring identiek was aan die van joden en christenen en dat dezen hem als profeet zouden erkennen. In deze tijd meent hij het volgende: "Zij [de christenen] zouden zich aansluiten als zij dezelfde boodschap zouden herkennen als die van Jezus. Zij zouden bij die herkenning van ontroering hun tranen niet meer kunnen beheersen" (S. 5:83).

Mohammed is 'het zegel der profeten'

De koran noemt Mohammed de 'boodschapper Gods' en het 'zegel der profeten' (S. 33.40). Volgens Michiel Leezenberg zegt de koran niet Mohammed de laatste profeet is²¹. Het 'zegel' kan betekenen dat hij eerdere profetieën bekrachtigt. In een latere traditie is het begrip 'het zegel' der profeten wel zo geïnterpreteerd, dat men Mohammed als de laatste profeet van een lange rij voorgangers beschouwt. De islam stelt dat joden en christenen de oorspronkelijke boodschap niet begrijpen. Men ziet zichzelf over joden- en christendom heen als de ware openbaring van God.

Die openbaring begint bij de eerste profeet Adam. Via geslachtslijsten tracht men te bewijzen dat de profeet afstamt van het geslacht van Adam. Zo doet de oudste biografie van Mohammed, Ibn Ishaak (704-767 na Chr). Hij beschrijft honderddertig jaar na Mohammeds dood als eerste diens leven op basis van losse verhalen die mondeling door verhalenvertellers zijn overgeleverd en historische documenten.²² Hij vermeldt een half-bijbelse, half Arabische stamboom, waarin hij het geslacht van Mohammed terugvoert via Ismaël en Abraham tot Adam. Dit soort geslachtslijsten komen ook bij de christelijke evangelisten voor. Bij Mattheus loopt de geslachtslijn van Jezus via David terug tot Abraham (Mt. 1: 1-17) en bij Lucas gaat de lijst via Abraham en Noach terug tot Adam (Lc. 3: 23-38).

Adam als eerste profeet en als eerste moslim

Adam betekent mens, dus man en vrouw samen. Volgens de koran stammen alle mensen uit de lendenen van Adam (Soera 7:172). In de lendenen van Adam hebben zij getuigd dat God hun Heer is. Daarom heeft elk mens een aangeboren aanleg om van nature God te zoeken (Soera 30:30). Via het oerverbond dat God met Adam aangaat, zijn alle mensen in dit verbond opgenomen en dus moslim. Voor een moslim is de islam zo oud als de wereld. God is de stichter en Adam wordt zijn eerste *boodschapper* of profeet.

Het is in dit verband belangrijk de mystieke betekenis van het woord 'islam' te kennen. *Sajidah Abdus Sattar* wijst erop dat het woord betekent 'overgave' (aan God)²³. Islam wil zeggen: de innerlijke toestand van overgave aan God. Moslim betekent: iemand die in de staat

van islam verkeert; in die innerlijke toestand van overgave, vrede en welzijn. Het is hier dat wij bij de kern komen van deze godsdienst. Adam verliest deze toestand. Hij blijft niet standvastig wordt vergeetachtig. Na hem dwalen de mensen van de rechte weg af. God zendt vervolgens *Noach* als waarschuwer en nog later Abraham en Ismaël en Isaak.

*Abraham en Mohammed*²⁴.

Mohammed houdt de joden voor dat Ibrahiem of Abraham de vader is van joden en Arabieren. De islam is volgens de koran de godsdienst van Abraham (S. 6: 161). Abraham heeft samen met zijn zoon Ismaël gebeden om een nieuwe grote profeet; dit zal Mohammed worden. In Mohammed's ogen is Abraham geen jood, christen of moslim maar een hanif, dat wil zeggen iemand die naast God geen valse goden vereert, een soort oer-monotheïst²⁵. Zowel Abraham als Mohammed groeien op in een heidens polytheïstisch milieu, beiden verzetten zich tegen het heersende veelgodendom van hun omgeving, beiden laten alles hiervoor achter en trekken in den vreemde, beiden verkondigen het geloof in de ene ware God. Abraham heeft volgens de islamitische traditie op Gods bevel de Kaäba, het centrale huis van God in Mekka, gebouwd en met zijn zoon de oude rituelen rond de Kaäba in oude luister hersteld. Ook Mohammed zal de Kaäba reinigen van afgoden en wijden aan Allah. Volgens van Koningsveld heeft Mohammed geput uit een pré-islamitische traditie van 'hanifen'. 'Deze leerden dat Gods openbaring aan de mensheid in zijn diepste wezen altijd een en dezelfde was geweest, ook al kon Hij naar zijn uiterlijke vorm, in de boodschap van de historische profeten een andere vorm aannemen'. Mohammed zou elementen ontleend hebben uit die zuivere ongecorrumpeerde overlevering van de oeroude traditie²⁶.

profeten na Abraham

Abraham krijgt twee zonen, Isaak bij Sara en Ismaël bij haar slavin Hagar. Joden en Arabieren kennen dezelfde aartsvader, maar zouden afstammen van twee verschillende moeders. De geschiedenis zal bewijzen dat zich een familie-vete ontwikkelt tussen de kinderen van Abraham.

Onder Abrahams nageslacht neemt Jozef als profeet een grote plaats in. Maar een van de belangrijkste voorlopers van Mohammed is Mozes. Vijfhonderd keer wordt hij in de koran genoemd. Van de vijfentwintig profeten die de koran noemt, zijn negentien bijbelse figuren. David en Salomo worden ook genoemd. Joden en christenen vormen aanvankelijk in Mekka en in de beginperiode te Medina met de moslims een eenheid (Soera 5:48). Toenemende spanningen uiteten zich in twistgesprekken, die hun weerslag vinden in soera's in de koran uit de Medinische periode²⁷.

de relatie met de joden

In de tijd dat Mohammed en de joden nog in gesprek zijn, is de gebedsrichting van de moslims naar Jeruzalem. Dit is voor de moslims een heilige stad, omdat men gelooft dat Mohammed van de rots, waarop Abraham zijn zoon wilde offeren, ten hemel opsteeg. Ook vasten joden en moslims op dezelfde dag. Wanneer Mohammed zich definitief afwendt van de joden, verandert hij de gebedsrichting van Jeruzalem naar Mekka. Hij plaatst de wekelijkse gebedsdienst op de joodse marktmiddag, namelijk de vrijdagmiddag. Als vastenmaand wordt de maand ramadan aangewezen (S. 62:9-11). De joden houden de ruimte hun eigen godsdienst te belijden.

Er worden na de breuk met de joden soera's in de koran opgenomen, waarin gesteld wordt dat de joden het verbond hebben verbroken. Men verwijt de joden dat ze bijbelteksten verdraaid hebben en ze vervolgens verkeerd uitgelegd hebben (S. 2:73-75). De oorspronkelijke boodschap is vervalst en voor de mensen niet meer te begrijpen. Daarom is een nieuwe

boodschapper nodig. Het is belangrijk te onderkennen dat Mohammed zich zelf ziet staan in de oorspronkelijke en nog niet aangetaste traditie.

de theologie

Mohammed heeft uit de joodse en joods-christelijke traditie diverse van zijn ideeën afgeleid. Met name het joodse Christendom bestaat uit een waaier van uiteenlopende groeperingen, waar ook stromingen die men later als gnostisch zou beschouwen een plaats vinden. Het onderzoek naar de oorsprong van het gedachtegoed van Mohammed richt zich momenteel ook op deze groepen²⁸.

Het joodse christendom kenmerkt zich door een aantal gedachten²⁹. Joodse christenen gaan ervan uit dat Jezus niet uit een maagd geboren wordt; de maagdelijke geboorte wordt later ingevoegd. Bij hen is er ruimte voor de familie van Jezus. Hij komt uit een normaal gezin, heeft broers en zusters en heeft zelf waarschijnlijk ook vrouw en misschien kinderen gehad. Een ander fundamenteel verschil betreft het godsbeeld. In de ogen van joodse christenen is God een en ondeelbaar. Hij is onzijdig. Hij heeft twee aspecten; zijn vrouwelijke deel wordt ook wel de goddelijke moeder of heilige geest genoemd. Uit hun beider activiteit stroomt hun kind voort. Dit is de Christus-kracht.³⁰ Deze kracht is oeroud en bij de geboorte van Jezus nog niet met hem verbonden. De Christus-kracht komt over hem bij de doop in de Jordaan. Deze kracht kan over ieder mens komen als hij Gods wet navolgt. In die zin is ieder mens kind van God. Jezus is een profeet, die Gods wet aan de mensen uitlegt. Ook gaan joodse christenen ervan uit dat hij na zijn dood niet fysiek is opgestaan, maar in de geest. Het is zijn geestelijk lichaam dat verrees met Pasen.

theologische overeenkomsten

Moslams beschouwen Jezus ook als profeet. Jezus is in de ogen van de moslams de messias (Isa al-Masih). Hij is evenals Adam direct door God geschapen en heet daarom het Woord van God (kalimat Allah) en ook Geest van God (Ruh Allah). In tegenstelling tot bepaalde groepen joodse christenen, maar wel weer in overeenstemming met latere Grieks-christelijke tradities, menen moslams dat Jezus uit een maagd geboren is. Zijn geboorte is door een engel aangekondigd en de conceptie komt tot stand zonder dat Maria door Jozef bevrucht is.

Aan Jezus als profeet is het Indjil, het evangelie, geopenbaard. Ook van dit oorspronkelijke evangelie zijn maar enkele sporen bewaard in de evangeliën die later door de leerlingen van Jezus en anderen zijn opgetekend. Het geloof van Abraham is door latere joodse en christelijke tradities niet zuiver overgeleverd.

verschillen

Jezus is niet de 'zoon' van God. Christus is ook niet de 'zoon' van God. God heeft geen kinderen en verwekt niet. Moslams vatten 'het zoon zijn' van God letterlijk op. Men beschouwt de gedachte dat God een zoon zou hebben als een afwijking van de oorspronkelijke boodschap. Dit geldt ook voor het dogma van de drie-eenheid; de gedachte dat God uit drie goddelijke personen bestaat. Moslams vinden deze splitsingen van god niet in overeenstemming met de leer over de eenheid van God. Het is niet het strikte monotheïsme, dat zij aanhangen. Het riekt naar henotheïsme, partnerschap en heidendom. Christenen in het Arabisch taalgebied lossen dit theologisch verschil van inzicht als volgt op. Zij spreken van Allah als zij God bedoelen. Als zij het over de drie-eenheid hebben spreken zij van Allah de vader, Allah de zoon en Allah de heilige geest; een praktische oplossing die verschillen overbrugt.

Jezus is ook niet aan het kruis gestorven. Iemand die op Jezus lijkt is uiteindelijk aan het kruis gestorven; Jezus is door God van de kruisdood gered (S. 4: 157). Ook deze gedachte komen wij in het vroege christendom tegen. Mohammed moet op de hoogte geweest zijn van diverse

stromingen binnen het vroege christendom³¹. Zo vloeien religieuze tradities in elkaar over, bevruchten elkaar en vertonen later raak- en breukvlakken.

de islam als unieke vrucht van eigen Arabische bodem

Waarom zal er in Arabië door Mohammeds optreden een nieuwe godsdienst ontstaan vanuit joods-christelijk erfgoed? Een van de verklaringen is dat de Arabieren behoefte hebben gehad aan een religie van eigen bodem. Joden en christenen bleven als vreemdelingen hun eigen talen spreken; binnen het oosters christendom was de voertaal bijvoorbeeld het Syrisch. Er was in Arabië behoefte aan een religieuze traditie van eigen Arabische bodem, die verweven was met de Arabische cultuur.

Moslims zien hun religie als de Arabische vervolmaking van joden- en christendom. Het jodendom geldt als religie van de rechtvaardigheid; het christendom van de liefde en de islam van het erbarmen. Men benadrukt dat de islam inclusief denkt en andere godsdiensten niet buitensluit, maar juist het sluitstuk ervan vormt.

de vierde poort: van theologie tot traditie en wet

Naast de koran worden duizenden berichten overgeleverd met voorbeelden wat de profeet in bepaalde situaties gedaan heeft en bevolen heeft om te doen en wat hij stilzwijgend heeft goedgekeurd. De anekdotes willen duidelijk maken hoe de profeet leeft en hoe daarom een goede moslim hoort te leven. Deze hadith of overlevering vormt met de koran de grondslag voor de islamitische wet. De verhalen zijn pas honderd en vijftig jaar na de dood van Mohammed opgeschreven. De islamitische geschiedschrijvers zijn zich bewust van deze beperkingen. Zij proberen na te gaan door wie het verhaal is doorgegeven en wie deze persoon het weer heeft. Bij ieder verhaal wordt dus een soort overleveringsketen gegeven. In het beste geval loopt de keten terug tot aan de profeet. Zich bewust van de beperkingen van hun materiaal, voegen de geleerden aan het hiervan bescheiden toe: “maar God weet meer”. Later pluizen geleerden de keten kritisch na. Kan die en die de ander gekend hebben of niet en dus het verhaal hebben overgeleverd? In de 19^e eeuw brengt men niet betrouwbare verhalen onder in ‘verdachte’ overleveringsketens.

leidraad of regel of wet?

De hadith of overlevering beschrijft het dagelijks leven tot in detail. Men treft er uitspraken aan over de hoofddoek, het kopen van dadels, het hiernamaals, over tafelmanieren, tanden stoken en zelfs over het afvegen van de billen na het ontlasten. Dit mag niet richting Mekka gebeuren. Voor moslims is de overlevering mensenwerk en niet het letterlijke woord van God. Men kan van mening verschillen over de interpretatie. Men weet wat de profeet gezegd heeft; men weet niet altijd wat hij ermee bedoeld heeft. Conservatieven proberen de overlevering op te leggen als de ware leer, dus als wet. Hervormers bouwen meer vrijheid in. Zij veroorloven zich op grond van de gebrekkige betrouwbaarheid van de overlevering de vrijheid om haar te interpreteren. Sommige feministes erkennen de betrouwbaarheid van sommige overleveraars niet. Zij erkennen dus ook niet de vrouwvijandige overlevering die via hen is doorgegeven. Kan en mag men als moslim vrijmoedig omgaan met de overlevering? Hier kan je net zoals bij de overlevering van joden en christenen met een volmondig ja op antwoorden. Je moet alleen weten hoe de overlevering en wet historisch gegroeid zijn.

de vier bronnen van de wet

De soenna wordt overgeleverd in de boeken van de traditie, de hadith. Dit zijn naast legendes onder meer interpretaties van verzen van de koran. Daarnaast is er nog de sharia, de islamitische religieuze wet. Deze is ontwikkeld door imams, voorgangers en andere religieuze gezagsdragers. De wet is gebaseerd op vier bronnen: de koran, de hadith, de redenering en de

overeenstemming hierover. Verbiedt de koran het drinken van wijn, dan redeneren de wetgeleerden dat niet alleen wijn maar alle alcoholhoudende dranken bedoeld zijn. Hier moet dan tot slot overeenstemming onder de geleerden over zijn. Dan wordt de redenering wet en opgenomen in de sharia. Daarmee vervalt volgens sommige scholen het recht op individuele intellectuele inspanning. Er bestaat verschil van mening over de vraag of er onder de grote groep gelovigen of onder de elite van rechtsgeleerden overeenstemming moet zijn. Daarnaast bestaat er verschil van mening over het recht van de individuele rechtsgeleerde en de individuele gelovige op een afwijkend standpunt. Op den duur groeit binnen de kring van rechtsgeleerden het standpunt dat overeenstemming van de rechtsgeleerden als groep hun mening wet maakt. Een wet, die altijd blijft gelden en waar niet meer aan getornd kan worden. De conservatieve rechtsscholen leggen als bronnen voor de wet of sharia meer de nadruk op de koran en de hadith, de meer modernistische baseren zich op de laatste twee uitgangspunten, redenering en overeenstemming of consensus als bronnen van de wet³².

het sluiten van de vijfde poort: het einde van individuele vrijheid van geloven en denken

Na de 10^e eeuw zou er volgens Josef Schacht geen ruimte meer zijn voor nieuwe interpretaties van koran en hadith³³. Deze hypothese gaat ervan uit dat er vanaf de tiende eeuw na een korte bloei, stagnatie en verval is opgetreden. Interne onrust en invallen van kruisvaarders in het westen en Mongolen in het oosten, zouden aanvankelijke moed en strijdlust hebben doen omslaan in een verdedigende houding. In geestelijk opzicht zou zich dit openbaren in een verbod op nieuwe interpretaties van de koran en de hadith. Het zou nu belangrijker zijn vast te houden aan wat men heeft geërfd dan te vernieuwen. Dit wordt het sluiten van de poort van idjtihad (individuele inspanning om tot een oordeel te komen) genoemd.

waarom de poort zich sluit

Michiel Leezenberg nuanceert de hypothese van Schacht. Het beeld dat invloeden van buitenaf een eind maken aan intellectuele openheid en debat, berust zijns inziens op een stereotype voorstelling. De beslissende factor zou geen externe maar een interne zijn. Doorslaggevend zou de vorming van een klasse van schriftgeleerden zijn, die de theologie en het recht stuurt in dogmatische en conservatieve richting. Dit staat in contrast met de beginsituatie van de islam, waarin openheid en willen leren van anderen centraal staan. De politieke machthebbers stimuleren aanvankelijk het ontstaan van een groep van schrift- en rechtsgeleerden. Deze ontstaan vanuit kleine studiegroepjes. In de koran wordt het streven naar kennis gestimuleerd. Een bekende uitspraak in de traditie is: “Zoekt kennis tot in China toe als het moet”. In deze groepen wordt de Griekse filosofie geabsorbeerd. Vroege dynastieën van machthebbers als de Oemayyaden en de Abbasieden stimuleren openbare debatten tussen niet-moslims en islamitische geleerden om het denken en redeneren van laatstgenoemden te scherpen³⁴.

Vanaf de tiende eeuw ontstaan er universiteiten *avant la lettre* waar door de overheid betaalde ‘professoren’ voor het leven benoemd worden en tegen betaling onderrichten. Vanaf de 11^e eeuw ontwikkelen deze voorlopers van de Europese universiteiten zich tot instituties. Scheiding van kerk en staat kent men niet. Het zijn de machthebbers die bepalen wie er benoemd wordt en in welke mate van vrijheid er geredeneerd en gedebatteerd kan worden. Idjtihad zou volgens Leezenberg langer dan de 10^e eeuw mogelijk gebleven zijn en zou veel langer algemeen aanvaard zijn gebleven. Toch heeft het beschermheerschap van vorsten uiteindelijk de vrije wetenschapsbeoefening belemmert. Om hun broodheer te plezieren willen wetenschappers zich profileren en voeren onderling felle polemieken. Iemand die opvalt kan in aanmerking komen voor een nieuwe aanstelling. Het raakt in de mode om de openbaring van de islam tegenover de rede van de mens te stellen. Rechtsgeleerden vormen een afgesloten kaste; het individuele recht op redeneren en denken wordt van minder belang.

Naarmate de orthodoxe geestelijkheid aan gezag wint, wordt de nadruk gelegd op de letter van het woord van God. Zij waken over de conservatieve interpretaties van de wet. De islam wordt dogmatischer. Wanneer men de poort precies sluit, maakt Leezenberg niet duidelijk. Nu de theologie zich niet meer kan vernieuwen en stagneert, neemt de mystiek een hoge vlucht. Het woord conservatief heeft volgens Joris Luyendijk nog altijd een positieve klank in de oren van veel moslims. In Arabische landen prijzen vrijgezellen zich trots aan in huwelijksadvertenties als ‘conservatief en behoudend’. Oorspronkelijk staat de poort dus open voor zelfstandig denken en vooruitgang³⁵.

de pot verwijt de ketel

Wat Mohammed joden en christenen verwijt, namelijk het schenden en vervalsen van de oorspronkelijke boodschap, kunnen moslims uit latere eeuwen ook hun eigen religieuze traditie verwijten. Eenmaal een geïnstitutionaliseerde godsdienst, overkomt de islam hetzelfde als joden- en christendom daarvoor. De oorspronkelijke profetie wordt verabsoluteerd. De heilige tekst heet nu letterlijk waar te zijn. Er is geen ruimte meer voor eigen interpretatie. Daarom is de kloof tussen orthodoxe joden, christenen en moslims zo groot. Men durft niet meer in vrijheid naar de eigen individuele kern te gaan en kent dan ook de vrije kern van de eigen godsdienst niet meer. Men verhardt in dogmatische ‘buitenkant’ aspecten, houdt die angstvallig overeind en kan gemeenschappelijke elementen in de drie religieuze tradities niet meer zien.

bij de islam zit de vijfde poort potdicht

Er zijn mensen die zelfstandig willen denken en de koran en de traditie in de oorspronkelijke context willen plaatsten. Zij rammelen aan de poorten van de sjaria en wijzen op de vijfde poort die open moet. Zij doen dit in het bewustzijn hun eigen leven in gevaar te brengen. Want men vat hun pogingen op als geloofsafval. Hier staat de doodstraf op. Wanneer zal men gebruik mogen maken van het recht dat de traditie de gelovige zelf verleent? Wanneer staan Nederlandse moslims op en baren de polderislam, waarin de vijfde deur open staat? Wanneer wordt dit humane poldermodel geboren? In de elders populaire dominante interpretaties van de islam worden vrouwen, homo's, minderheden en zogenaamde geloofsafvalligen gediscrimineerd. Wanneer zal voor hen ruimte komen in het ruime polderlandschap van de Nederlandse islam? Wanneer brengen leden van de tweede en derde generatie zelf hun imams voort? Wanneer komen er in Nederland opgeleid imams van Nederlandse bodem? Wanneer zetten deze in Nederland opgegroeide en opgeleide imams de deuren van de vijfde poort van de sjaria wagenwijd open?

over bruggen

In het voorgaande volgden wij de grondleggers in het algemeen en Mohammed in het bijzonder in de verkondiging van hun profetie, in het ontstaan van een heilige tekst, in de verbinding met de profetische traditie, in het ontstaan van religieuze wet en traditie, in het ontstaan van liberale en totalitaire groepen binnen de waaier van de vele stromingen die het palet van een wereldgodsdienst ons toont. Dit alles heeft sterk afgeleid van waar het werkelijk omgaat. Velen zijn het contact met de eigen kern kwijt geraakt. Velen zijn God kwijt geraakt. Willen wij de teruggaan tot de kern van de boodschap of de oerprofetie dan moeten wij als eerste bruggen slaan tussen de verschillende bewustzijnsgebieden in onszelf. Wij moeten ze met elkaar verbinden en ze integreren. Binnen onze eigen religieuze traditie kunnen we de weg teruggaan via de vijf poorten. Wij overbruggen kloven tussen groepen in onze eigen religie. Wanneer we dan door intellectuele studie inzien dat dezelfde processen zich in andere religies afspelen, kunnen wij zo wij willen de hand uitreiken naar andere gezindten en kloven tussen de verschillende religies overbruggen. En na deze lange weg weer werkelijk toegang

krijgen tot de vrije kern van waarheid in ieder hart en in iedere religieuze traditie. En vervolgens in ons gedrag tonen dat de god van de kinderen van Abraham een god van liefde is, een ouder, die van zijn goddelijke mensenkinderen houdt.

Dr Annine van der Meer is godsdiensthistoricus (1979) en theoloog (1989). Voor haar proefschrift *'Op zoek naar loutering. Oorsprong en ontwikkeling van de enkratitische ascese tot in het begin van de dertiende eeuw na Chr.'* (Hilversum, 1989) bestudeerde bij Prof. Dr. G. Quispel het jodese christendom. Zij gaf vele jaren geschiedenis, godsdienst en maatschappijleer op diverse middelbare scholen in de Randstad. Zij is lid van de redactie-commissie van de LOGOS-reeks van uitgeverij ANKH-HERMES. Als lid van het Genootschap voor Godsdienstwetenschappen verdiept zij zich momenteel in de vergelijkende godsdienstwetenschappen en de godsdienstpsychologie. Over haar wetenschappelijke inzichten en haar ervaringen in het onderwijs, geeft zij lezingen en publiceert zij.

¹. *De Koran*. Uit het Arabisch vertaald door J.H.Kramers. Bewerkt door A.Jaber en J.J.G. Jansen. Amsterdam, Antwerpen, 1997 (17^e herziene druk), p. 97; *De Koran, Een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands*. vertaald door Fred Leemhuis, Houten, 2001 (10^e druk).

². Tarif Khalidi, *The Muslim Jesus. Sayings and Stories in Islamic Literature*. Cambridge (Mass), London, 2001, p. 5-6.

³ Anton Wessels, *Islam Verhalenderwijs*. Amsterdam, 2001, p. 181-209, op p. 182.

⁴. Beck, H.L., de Jonge, M.; van Koningsveld, P.S.; van der Toorn, K.; Vetter, T.E.; *Grondleggers van het geloof. De levensverhalen van Mozes, Boeddha, Jezus en Mohammed*. Amsterdam, 1997; van Koningsveld, 'Mohammed'. *Grondleggers*, p. 157- 220. Aardig voor gebruik in de klas, is het boek van Francien Overbeeke-Rippen *Ibrahim en Abraham Koran en Bijbel verteld voor kinderen*. Zoetermeer, 2000.

⁵ K.van der Toorn, 'Mozes'. *Grondleggers*, p. 9-48.

⁶ Vergelijk de uitspraken van de geleerde Robin Lane Fox; M de Jonge, 'Jezus'. *Grondleggers*, p. 101-156; Jacob Slavenburg, *De "logische" Jezus*. Deventer, 1999; Jacob Slavenburg, *Opus Posthuum*. Deventer, 2001.

⁷ K.van der Toorn, 'Mozes'. *Grondleggers*, p. 9-48.

⁸. Efraim Shmueli, *Seven Jewish Cultures; a Reinterpretation of Jewish History and Thought* (1980) p. 12, 28-32 over zeven cultuurperiodes in de geschiedenis van Israël. Iedere Israëliëse cultuurperiode ging op eigen manier met heilige teksten om, p. 43.

⁹. Vergelijk van Koningsveld, 'Mohammed'. *Grondleggers van het geloof*, p.168 en verder onder 'de koran in historisch perspectief'. Vergelijk ook de artikelen over de bronteksten over Mozes, Boeddha en Jezus.

¹⁰ Tjeu van den Berk, *Mystagogie. Inwijding in het symbolisch bewustzijn*. Zoetermeer, 1999, p. 132.

¹¹ Ibid., p. 131.

¹² Ibid., p. 122.

¹³ Ibid., p. 42.

¹⁴ Ibid., p. 118.

¹⁵. Zie over fundamentalisme: Harskamp, Anton van; Montsma, Bert; Troch, Lieve; Wessels, Anton, *Fundamentalisme. Tussen afkeer en herkenning*. VU segmenten 6. Zoetermeer, 1999,

met diverse artikelen over fundamentalisme en totalitairisme in wereldreligies; Jan Slomp, *Islam*. Kampen, 1999. Serie Wegwijs wereldreligies. Geeft in hoofdst. II onder e info over de relatie christenen en moslims tijdens de kruistochten en de heilige oorlog en onder i info over de periode tijdens het Osmaanse Rijk (1300-1918).

¹⁶ Ibn Ishaak, *Het leven van Mohammed. De vroegste Arabische verhalen, ingeleid, uit het Arabisch vertaald en toegelicht door Wim Raven*. Amsterdam, 2000, p. 40-4.

¹⁷ Jan Slomp, *Islam*, p. 22.

¹⁸ Joris Luyendijk, *Een tipje van de sluier. Islam voor beginners*. Amsterdam, 2001, spreekt over midlifecrisis van Mohammed, p. 17; over de 22 jaar van ontvangen van ayats, p. 19.

¹⁹ Van Koningsveld, 'Mohammed', onder subtitel 'de koran in historisch perspectief', p. 168-174.

²⁰ Ibid., p. 172.

²¹ Michiel Leezenberg, *Islamitische Filosofie. Een geschiedenis*. Amsterdam, 2001, p. 17.

²² Ibn Ishaak; *Het leven van Mohammed*, stamboom op p. 23.

²³ Sattar, Sajidah Abdus; *Islam voor beginners*. Amsterdam, 1999, p. 11 over de betekenis van het woord 'islam'.

²⁴ Kuschel, Karl-Josef; *Strijd om Abraham. Wat joden, christenen en moslims scheidt en bindt*. Zoetermeer, 2001. Oorspronkelijke titel: Streit um Abraham. München, 1994. Zie deel A hoofdst I Abraham en het jodendom, hoofdst II Abraham en het christendom en hoofdst III Abraham en de islam; deel B Perspectieven voor een Abrahamitische oecumene, p. 197 en p. 220 over de islamisering van de niet-moslim Abraham; zie p. 222 over de islam als oudste en meest authentieke godsdienst. Zie ook Wessels, *Islam Verhalenderwijs*, p. 174-178 over de profeet Mohammed en zijn beroep op Abraham.

²⁵ Van Koningsveld, 'Mohammed', p. 185 over Abraham als profeet. Zie p. 194-8 voor polytheïstische achtergrond. Noemt in dit verband begrip henotheïsme, een specifieke vorm van polytheïsme, met een oppergod Allah aan het hoofd en diverse lager geplaatste partners onder hem.

²⁶ Ibid., p. 197-8. Wijst in dit verband op bestaan van pre-islamitische monotheïstische traditie in Mekka en Arabië voor en tijdens het leven van Mohammed. De aanhangers van deze stroming zoals Waraqa ibn Nawfal en Zayd ibn Amr worden 'hanifen' genoemd. Zij zouden niet rechtstreeks uit joods of christelijke tradities voortkomen, maar uit gnostieke tradities.

²⁷ Ibid., p. 188-93 voor verschillen Mekkaanse en Medinische soera's.

²⁸ Ibid., p. 197-8; Kister, M.J.; 'Labbayka allahumma, labbayka... On a Monotheistic Aspect of a Jahiliyya Practice', *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* (1980), p 33-57; Gil, M.; 'The creed of Abu Amir', *IOS* 12 (1992), p. 9-57.

²⁹ Annine E. G. Mantz-van der Meer, *Op zoek naar loutering. Oorsprong van de enkratitische ascese tot in het begin van de dertiende eeuw na Chr.* Proefschrift. Hilversum, 1989. Voor Judese christendom zie hoofdstuk II, 3, p. 70-84.

³⁰ Zie ook Jacob Slavenburg, *De "logische" Jezus*, hoofdstuk 4, "Een joodse Jezus", p. 61-76.

³¹ Zie voor relaties met joden en christenen en theologische overeenkomsten en verschillen ook Slomp, *Islam*, 26-32; Wessels, *Islam verhalenderwijs, hoofdstuk 8 'De Jezus van de moslims'*, p. 181-210.

³² Michiel Leezenberg, *Islamitische Filosofie*, hoofdstuk 2, p.p. 53- 57 geeft informatie over de ontwikkeling van de traditie en de wet.

³³ Ibid., p. 57.

³⁴ Ibid., p. 59.

³⁵ Joris Luyendijk, *Een tipje van de sluier*, p. 16; handzaam en actueel boekje met een duidelijke boodschap. De islam is een godsdienst die vele interpretaties in zich draagt, terwijl

alleen de dominante en conservatieve vaak de aandacht krijgen ten koste van de genuanceerde mildere tradities betreffende vrouwen, homo's, minderheden en afvalligen, p. 90.